

25.11x24.92	1	2	עמוד	הארץ - תרבות וספרות	26/01/2024	89046532-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

אל תתפלאי אם את המכתב הבא שלי תקבלי מסיביר

אלכסנדר ביין, הביוגרף של הרצל וגנו המדינה הראשון שסיכן את חייו כדי להבריח בשעתו מסמכים יהודיים יקרי ערך מגרמניה המזרחית ולהביאם לארץ, עבר מסע ייסורים של 15 שנה עד שהתמלאה משאלתו לעלות על בימת אולם תיאטרון ירושלים ולקבל את פרס ישראל. אבל מרוב התרגשות שכח ללחוץ את ידי השופטים והמכובדים ונאלץ להתנצל חגיגית על כך באוזני יו"ר הכנסת

משה מוסק

מוצאי יום העצמאות תשמ"ז (5.5.1987) התגשמה משאלתו של ר"ר אלכסנדר ביין, גנו המדינה הראשון. הוא נקרא אל בימת הנשיאות באולם שרובר בירושלים לקבל את פרס ישראל. לתדהמת הקהל, הוא לקח את תעודת הפרס מידיו של שר החינוך והתרבות יצחק נבון וירד מהבמה בלי ללחוץ את ידיהם המושטות של שופטי ועדת הפרס ושאר המכובדים שישבו על בימת הנשיאות. זמן-מה אחר-כך הוא התנצל על כך במכתב ליו"ר הכנסת שלמה הילל: "מתנצל אני על כך שאחרי קבלת הפרס יצאתי את הבמה מבלי להודות לו ולחברים הנכבדים האחרים שישבו על הבמה. להצדקתי אוכל רק להעיר, כי כאיש ביישני מטבעי ולא רגיל לאור הבמה הייתי כנראה מסוננוור ומבולבל ולא ראיתי ברורות את הקורה סביבי. קבל את תודתי המחודשת ואת התנצלותי".

מי היה אלכס ביין ומדוע ראוי היה לקבל את פרס ישראל בגיל 84, שנה לפני שמת באופן פתאומי בעת מסע של צילומי נוף בשוודיה? הוא נולד בינואר 1903 למשפחה יהודית שורשית בכפר הקטן שטיינגן בבוואריה הצפונית. בן עשר עברה המשפחה לעיר המחוז נירנברג, שם עברו עליו נעוריו. את קורותיו בשנים אלה הוא מעלה בחן ובהומור רב בספרו האוטוביוגרפי "כאן אין מברכים לשלום". הוא החל את לימודיו האקדמיים בעיר האוניברסיטאית ארלנגן ולאחר שנה עבר ללמוד בברלין והיה תלמידו המובהק של אחד מגדולי ההיסטוריונים הגרמנים בזמנו, פרדריק מיינקה, שגם הדריך אותו בעבודת הד"ר קטור. בתקופת לימודיו באוניברסיטה היה ביין פעיל בתנועת הנוער הציונית "בלאווייס" והחל להכין את עצמו לעלייה, דבר שהתרחש למעשה רק לאחר עשור.

בינתיים החל ביין לעבוד בארכיון הממשלתי הגרמני ומצא עניין מיוחד בסידור וקטלוג אוספים אישיים שהופקדו בו, ביניהם הארכיונים של המנהיג הסוציאליסטי פרידריך לאסל, הדמוקרט רוברט בלום והמדינאי ואיש הכלכלה הגרמני פרידריך האמקר, שעשה את ראשית דרכו כמהי פכן ואיש שמאל רדיקלי ובאחרית ימיו נחשב לנציג מובהק של המעמד הבינוני הגבוה. עוד בזמן עבודתו בארכיון כתב עליו ביין ביוגרפיה פוליטית. אהבתו לכתיבת ביוגרפיות פוליטיות הביאה אותו, לאחר פרסום הביוגרפיה של האמקר, להיחל באיסוף החומר הדרוש לכתיבת הביוגרפיה המונומנטלית שלו על תיאודור הרצל.

ביין היה כבר נשוי ואב לילד כשפוטר מעבודתו בספטמבר 1933, עם עליית הנאצים לשלטון.

למזלו הוא הצליח זמן קצר לאחר-מכן לקבל סרטי טיפיקט ולעזוב עם משפחתו את גרמניה. בדרכו לארץ הוא ניצל את שהייתו הקצרה בווינה כדי להשיג ממכריו ומבני-דורו של הרצל אוסף גדול של מסמכים עליו במקור ובהעתק. התעודות הריבות ויקרות הערך שנדרסו למוזוה גרושה, שכימעט והלכה בדרך לאיבוד, שימשו לו מקור חשוב לכתיבת הביוגרפיה.

אחרי תקופה קצרה של מגורים בתל אביב עלו ביין ומשפחתו לירושלים כדי שתתאפשר לו גישה נוחה יותר למקורות נוספים לכתיבת הביוגרפיה. מקורות אלה נמצאו או בספרייה הלאומית ובארכיון הציוני המרכזי שנפתח לציבור באותה שנה. הביוגרפיה של הרצל, שהתפרסמה ביוזמינו בגרמנית ובעברית ב-1934, שנת השלושים למותו של חוזה המדינה, קיבלה ביקורות משבחות מאוד וזיכתה אותו בהצעת עבודה נוספת, שקיבלה אותו לעבודתו העיתידית בארכיון הציוני.

ד"ר רופין, שעמד בראש המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית, הציע לביין, תמורת שכר נאה, לאסוף תיעוד לתולדות ההתיישבות בארץ ישראל. ביין הסכים להצעה אך בתנאי שהוא זה שיכתוב את הספר מהתיעוד שייאסף. מאחר שהתיעוד הדרוש למחקר הזה כמעט ולא היה בנמצא בארכיונים או בספריות בארץ נאלץ ביין לכתת רגליו ולבקר בישוים רבים שנוסדו מאז ימי העלייה הראשונה. כך הוא כותב בזיכרונותיו: "ארז" תי לי תרמיל גב ויצאתי למסע ארוך בארץ. כיום אני מקבלים למסע כזה מכונית עם נהג צמוד, אך שנה נסעתי ברכבת, באוטובוסים ולא פעם הלכתי ברגל. עשיתי את כל עמק יזרעאל מישוב לישוב וכך חשתי מגע ישיר עם האדמה והתנאים בהם עבדו וחיו המתישבים". עם תרמיל ומקל בש"ד ות עמק יזרעאל. מסע החיפוש החלוצי של ביין ברחבי הארץ אחר המקורות הארכיוניים לתולדות ההתיישבות הציונית ארך מספר חודשים והניב בשלב ראשון תזכיר מפורט שהוגש לד"ר רופין תחת הכותרת "סקירה על מצב הארכיונים בארץ".

ספרו החלוצי על ההתיישבות הציונית בארץ ישראל יצא לאור שבע שנים מאוחר יותר, ב-1942. אחרי העבודה הממושכת והמאומצת הזאת ששירתה את מפת הארכיונים בארץ באותה תקופה דרכו של ביין להשתלבות בעבודת הארכיון הציוני המרכזי היתה טבעית וקלה. הוא החל לעבוד בארכיון הציוני בניהולו של ד"ר גיאורג יוסף הרליץ ביוני 1935. עלי-פי עדותו, "היה זה מוסד קטן ודל שלרשותו תקציב זעיר שחספיק בקושי לשתי משכורות ולקניית נייר וחומרי כתיבה, אך לא לרכישת ספרים וחומר ארכיוני". בכל 36 שנות עבודתו בארכיון הציוני המרכזי, עד 1955 כסגן-מנהל הארכיון ומאז ועד

אלכס ביין צילום: הארכיון הציוני / תמר הירדני

1971 כמנהלו, פעל ביין ללא לאות כדי לאתר אוספים אישיים ומוסדיים יהודיים ולרכוש אותם ברכים דיפלומטיים, אך לעתים גם ברכים לא שגרתיות עד פליליות ממש.

בראיון שנתן לעיתונאית תמר מרון והתפרסם במוסף "הארץ" באפריל 1987, לקראת קבלת פרס ישראל, הוא מתוודה על חומרת חטאיו: "גיליתי שיש הרבה מאוד חומר של קהילות ישראל בארץ-כיונים במזרח-גרמניה. היו שם תעודות מהמאה ה-16. הגעתי לארכיונים אך הם לא היו מוכנים לתת לי את החומר. הבעיה היתה איך להוציא אותו משם. ברור שלא היו נותנים לי. לקחתי כל פעם חבילת מסמכים לעיון והוצאתי מהם את הניירות החשובים, ואת החבילה שנשארה החזרתי כפי שהיתה. במשך שבועות רבים עשיתי זאת והצלתי כך מסמכים נדירים ורבי ערך להבנת חיי היהודים בגרמניה. אך אז התעוררה בעיה נוספת. כיצד להעביר את ארגוני המסמכים האלה? לעזרת נחלץ ראש הקהילה היהודית של ברלין שהיה גם חבר פרלמנט, ומשום כך נהנה מחסינות ולא ביקר את מכוניתו בגבול. כך הועברו חמישים: ארגוני מסמכים, שכולם כיום בארכיונים בישראל. הכל עבר בשלום, אבל קשה לומר שלא פחדתי. אפילו

לאשתי כתבתי: 'אל תתפלאי אם את המכתב הבא שלי, תקבלי מסיביר'".

בשנת 1956 נבחר ביין לגנו הראשון של מדינת ישראל והמשיך לשמש ביוזמינו גם כמנהל הארכיון הציוני. הוא פרש משני תפקידיו במאוס 1971. שנה אחרי פרישתו הגישו כמה מעמיתיו את מועמדותו של לפרס ישראל, שלא התקבלה. בראשית 1984 נעשה ניסיון נוסף להגיש אותו לפרס. הפעם היה הממליץ צבי רענן, מנהל ספריית פועלים, שהעריך מאוד את יוזמותיו הספריות תיות של ביין ואת כתביו ההיסטוריוגרפיים. ביין הודה לו על כך במלים חמות והוסיף, "אם תצליח לעורר את המחליטים, להחלטה חיובית ולסלק התנגדות של המונעים זאת, שכנראה ישנם רבים (לפי מה שנאמר לי מחברים וידידים) תבוא עליך ברכה ותהנה הוצאתכם יחד אתי". גם יוזמה זו לא הניבה פרי.

בשנה שאחר-כך ועדת הפרס החליטה לא לדון בקטגוריה "תרומה להיסטוריה" ועל כן החזירה לממליצים עליו את הספרים והחומר ששלחו. במאוס 1986, בעת ביקור של סגן ראש הממשלה ושר החינוך והתרבות יצחק נבון בניו יורק, הוא פגש את יוחנן, בנו של ביין שעבר בנציגות ישראל באו"ם. יוחנן ביין ניצל את המפגש עם השר ושוחח עמו על מועמדות אביו לפרס. השר הבטיח לבדוק את הפרשה אך חודשים עברו ויוחנן לא שמע ממנו דבר. בינתיים התפרסמה ביוני 1986 הודעה רשמית מטעם משרד החינוך והתרבות על הגשת מועמדותו לפרס ובה גם הקטגוריה של "תרומה להיסטוריה". בעקבות זאת הודרוו חבריו של ביין להודיע לבנו שהם הגישו מחוץ את מועמדות אביו לפרס על "תרומתו להיסטוריוגרפיה הציונית", והוא פנה מיד אל שר החינוך והתרבות להזכיר לו את שיחתם בניו יורק ואת הבטחתו לבדוק את הפרשה.

משה א. גלבוץ, הממונה על פרסי ישראל במישרד החינוך והתרבות, ענה ליוחנן ביין מטעם השר: "הגיל אינו קובע אלא הישגיו למופת", ורמוז "העניין כבר כמעט מסוכם ומוסכם... אך אין לדבר בנדון עם איש. כל הרלפה תקלקל הפרסום". ואמנם ב-28.11.86 הודיע שר החינוך והתרבות במכתב לביין על זכייתו בפרס ישראל: "בזכות פועלך הרב בבניית הארכיון הציוני וגניןך המדינה וארגון הארכיונאות בישראל. בזכות ספריך ומאמריך על הציונות ועל הרצל ותולדות ההתיישבות וכן ספרך הגדול בשאלת היהודים". ביין לא קיבל את המכתב ברואר ולא ידע דבר על קבלת הפרס. הפתעתו, שבוועים לאחר המכתב נשלח אליו ובהאזינו לרדיו שמע את ההודעה המפתיעה והמשמחת. המכתב הרשימי של השר, שהגיע לידיו רק חודש מאוחר יותר, נשלח לכתובת בנו יוחנן בניו יורק.